

FORATERISMES I RARESES APARENTS A L'ONOMÀSTICA DE LA MUSSARA

Ramon AMIGÓ

L'Albert Manent i jo que, quan érem joves, havíem fet algun petit recorregut a peu per algun sector de les muntanyes de Prades, no sé si mai ens havíem passejat gens per l'antic terme de la Mussara. No me'n recordo. Però com que ell ha viscut tantes temporades llargues al seu mas del peu de la muntanya, la seva relació amb la Mussara és tan familiar com ho ha estat la meua. Tanmateix, no crec que mai s'hagi entretingut

Castellanismes

Prenoms

Sembla que *Guan* sigui un antropònim, si més no perquè es parla del maset *d'en Guan*. Tot i que també vam sentir que es parlava de la cova *del Guan*. De manera que hi ha vacil·lació. Manent troba el planet *d'en Guant* en un Apeo de la Febró del 1851. A la Mussara, el maset és —o era— al serrató del Curt, vora el mas de l'Onclet. Devia ser el nom, o el renom d'un veí de la Febró, amb terra a la Mussara, o a la inversa. Ens preguntem si no era una pronunciació relaxada del prenom castellà Juan ('*Xwan*). El que ens sembla improbable és que tingui cap relació amb *guant*, 'peça protectora de les mans', malgrat l'*Apeo* de la Febró.

«*Lino*» també es presenta com un forasterisme, i realment ho és. Només se'l troba com a antropònim, prenom d'Estivill Agostenc, de cal Gendret. Quan per primera vegada el vam convertir a *Lli* encara no estàvem prou segurs que fos la forma catalana correcta. Ara, ens n'hem ocupat més entretingudament i trobem que sí, que «*Lino*» / *Lli* va ser el successor de Pere en el papat, entre l'any 67 i el 78 dC, de manera que és dels inicis més remots del cristianisme. Sembla que era italià i que va morir màrtir. Si era italià, «*Lino*» és un forasterisme no castellà. L'Església celebra la seva festa el dia 23 de setembre. És un prenom poc utilitzat en aquesta zona. El primer que vaig conèixer descendia dels masos de Galceran, de la Febró.

La filla de Josep Robert, el Pep del Pou, es deia Lina, però no tenia res a veure amb els «*Lino*» perquè el prenom que li van posar quan va néixer, el 1937, era el ressò de Lina Òdena, que havia estat secretària de les Joventuts Comunistes de

Catalunya i va morir, molt jove, lluitant voluntària al font de batalla de Madrid-Extremadura, contra el franquisme. Una mort que va produir una forta commoció a la ciutadania. Que Lina fos una pseudofeminització de «Lino» no ho puc assegurar.

Queda encara el prenom «**Melitó**n» < Melitó, que també s'ha trobat, encara que poc, entre els habitants de la Mussara. Melitó va ser un apologeta del segle II dC; fou bisbe de Sardes (segons la *GEC*), una antiga ciutat de l'Àsia Menor. Sembla que és un nom d'origen grec que significava 'dolç com la mel'.

Cognoms

Començarem per un d'ells, «**Alonso**», que s'usa per distingir una cova que hi ha molt a prop de la frontera amb el terme de Vilaplana, vora el camí de les Tosques, al cantó esquerre del barranc de les Tosques. El nom li va deixar algun propietari foraster, que ningú no ens ha sabut dir d'on era. No n'hi ha record. «Alonso» és un llinatge abundant una mica pertot, des d'antic, al nostre país. Per exemple, a Reus mateix, un pagès que es deia Pere «Alonso» ja hi era l'any 1668.

Un altre cognom és «**Bruno**», que va arribar a la Mussara procedent d'Arbolí. En aquell terme, segons l'inventari de noms que va publicar Joan Prats (núm. 393, p. 491), el mas del «Bruno» era a les Cingles, amb documents que en parlen a partir de l'any 1774. Una mica abans, l'any 1732, el cognom surt en papers de Cornudella de Montsant i allí, poc després, la mateixa paraula és utilitzada per renom, conservada, fins fa poc, per nom d'una casa. Al mateix segle XVIII, però una mica abans, el 1716, a Reus hi va haver un sastre que es deia Pau «Bruno». A l'Aleixar, amb aquest cognom s'han designat diversos punts del terme. A la Mussara, la font del «Bruno» és del mas del «Manco», tot i que més a la vora del mas del Canet.

Renoms

El renom «**Conxera**» ens el van anomenar com si estigués relacionat amb el castellanisme *Concha-Conchita*. Però el Dr. Enric Moreu-Rey, que també el dóna per recollit a la Mussara i potser tret del meu recull de noms del 1963, opina diferent i el col·loca entre els indicadors d'ofici: «feien conxes o cobertors de llit». Potser sí que algunes dones feien teixits de llana; però, segurament només per a ús propi.

«**Maguinyo**», que trobem per designar unes coves. És una paraula que té un cert caient castellà i que resulta opaca. Albert Manent, al seu recull de noms de l'Aleixar (núm. 659, p. 67), parla de la cova, en singular i diu que hi ha gravades unes creus que indiquen el límit del terme. Només al Diccionari Aguiló hem trobat un nom que s'hi assembla, però amb trasllat d'accent, *maguinyó*, aguda. Hi és definida per 'tractant de bestiar'. Així i tot, considerem «Maguinyo» una paraula immigrada. Les coves són al cingle Roig, al mateix nivell que la cova dels Matxos, i miren cap al terme de l'Aleixar. Hi ha una balma llarga, no gaire alta; la vermellor del gros roig hi queda esblanqueïda per una mescla de conglomerat.

«**Manco**», que és la traducció de manc, 'que li falta un braç o una mà': manxol. Suposem que és cert el que ens van explicar, que el «Manco» tenia totes dues mans i tots dos braços, però que un dels braços era més curt que l'altre. I que l'any 1837, junt amb altra gent, s'havia protegit dels carlins tancant-se a l'església de Prades. Finalment, els van deixar sortir amb promesa que els respectarien, però no van complir la paraula i van fer una escabextxada. El «Manco» i uns quants més se'n van

salvar i ell va fer cap al mas del Xollat, i s'hi va quedar. I aquest renom, amb el pas del temps, ha servit per designar el bosc, la cingla, la clotada, la cova, el mas i els planots del «Manco».

«**Patinya**» sembla una feminització del cognom *Patiño*, que va correspondre a José Patiño Rosales, un funcionari de la cort de Felip V, que va rebre l'encàrrec de saquejar les arques del Principat de Catalunya, després de la desfeta militar del 1714. Va ser també el responsable de la implantació del cadastre que, si més no al començament, devia ser molt mal vist per tothom. El nom d'aquest alt funcionari es devia fer famós per tots els racons del nostre país, i no pas en un sentit elogiós. Enric Moreu-Rey, a *Toponímia del terme de l'Albiol*, anota «Patiño (Casa) (S. XX). A Bonretorn. [...] Porta la data "1597" sobre el portal». Tanmateix, cal afegir que aquesta data de construcció no és la de la creació del renom. A Reus, l'any 1760, Josep Tondo era dit *Patiño*, en aquest cas també sense feminitzar. A la Mussara, el renom ha servit per a designar un mas, ja ensorrat, sota el cingle de la Mola, a la vora dreta del barranc dels Garrigots, i una fonteta que un petit clivellament del terreny va fer desaparèixer.

El malnom «**Patxango**» no sabem a qui s'havia aplicat, ni sabem que hagués servit per a designar cap lloc del terme. El vam sentir anomenar d'una manera vaga. Deu ser equivalent al castellà *Pachango*, que pot equivaler a 'rodanxó, grassonet', potser 'gotzo', o alguna cosa així.

El renom «**Patxeco**» deu ser pres del llinatge castellà Pacheco. Hi va haver una abundància de personatges distingits que s'ho deien a partir del segle XVI. Però no sabem endevinar si la ironia es referia a algun d'ells o si es basava en alguna altra cosa. Potser a alguna de les diverses localitats que duen aquest nom a l'Amèrica llatina. Curiosament, hi ha —o hi havia— una estació del ferrocarril Cartagena-Múrcia —sense nucli de població— amb aquest nom. A Reus, el renom va correspondre a Francisco Salvat, segons l'empadronament del 1818. A la Mussara, serveix per a designar un cingle que va de la plana del Rei fins al Teix i vora les cases del poble.

«**Susagnero**» és la traducció al castellà del substantiu *Susagner*, que significa 'que pertany a la Susagna', en aquest cas, al mas de la Susagna. La plana del «Susagnero» és al cantó de llevant de la plana del Sec, tocant a l'extrem septentrional del pla de la Mola.

«**Tuno**» és la manera d'expressar en castellà una característica del caràcter, ja sigui *murri*, o *pillet*, o *picardiós*, o *astut*. Per cal «Tuno» no es coneixia ben bé una casa, que potser hi havia estat abans; sinó com una mena de pati de ca la Tiana.

Queda encara «**Xancarron**», una paraula que vam sentir sense cap indicació de significat i sense que ens indiquessin qui designava. Només hem trobat que en parli el Dr. Enric Moreu-Rey a *Renoms, motius, malnoms i noms de casa* (X, 1d, p. 100). Localitza el renom als Omells de na Gaia i a Conesa, i diu que s'aplicava a presumits i fanfarrons. No diu, però, perquè no és el seu propòsit, què vol dir, què significa.

Llocs

Quatre castellanismes més designen llocs. «**Campanilles**» s'aplica per part específica de *camí* i de *cingle de les*. És cert que amb el sufix *-ill*, *-illa*, afegit a un nom, es formen derivats diminutius, a vegades amb canvi de significat. Però això

no passa amb el substantiu campana, de manera que «Campanilles» (plural de «campanilla», un plural una mica heterodox, val a dir-ho, amb *-es* i no amb *-as* final) no és sinó un castellanisme. Designa una certa pedra que, copejada amb un bastó, sona com si toqués una campaneta. Ja se'n parlava al final del segle XIX, quan Artur Osona hi va passar i va anotar el camí a la seva guia excursionista. Un fet igual es produeix al coll del Prat, d'Ulldemolins; però allí no s'utilitza ni el diminutiu ni el castellà: és la Campana.

Molt modernament, ha aparegut el «**Cruce**» de la Mussara, amb la particularitat que el so de la segona síl·laba s'ha convertit a sonor, com si hi hagués una *-s-* o una *-z-*, a la catalana. L'expressió va néixer quan es va obrir la carretera que, partint de la que Puja de Vilaplana, al Coll, condueix a l'Aixàviga i a Mont-ral.

L'«**Empenyo**» és l'equivalència castellana (una mica heterodoxa, certament, per raó de la *ny* en lloc de la *ñ*) d'*empenyorament*, *pignoració*. La parada de l'«Empenyo», del mas de Pistol, devia haver estat cedida en penyora d'un deute. Era tocant al roquer del Sec, just a l'inici del barranc dels Garrigots. Manent, a l'Aleixar, en troba diversos casos a partir del cadastre del 1733.

Acabarem parlant de la pedra del «**Sello**», que és traducció al castellà del substantiu *segell*, l'estri de cautxú que porta gravat l'escut municipal i que s'estampa a tots els documents, per confirmació d'autenticitat. Diuen que la pedra és la que va copiada al segell, en el qual figura com un amuntegament de grans rocs. És una pedrassa, solitària i decantada, que hi ha sota el Xalet.

Aparentment rars, no castellans

Cognoms

Diríem que **Bodro** no és un castellanisme, encara que al primer moment ho pugui semblar. N'hem trobat notícia escrita al Registre de la Propietat de Reus, secció de la Mussara, de cap al final del segle XIX. Hem sabut que Ramon Bodro havia procedit de Gallicant, al primer terç del segle XIX; i que Blai Bodro Magraner va venir d'Arbolí. Cap al 1716, un Bodro no vivia a la Mussara, però hi tenia terra. A Alforja, el cognom és actual i una anotació del 1842 parla d'un Bodro de Gallicant. Al nostre recull de noms de Siurana de Prades vam anotar el corral, la font i el grau del Bodro, indrets relacionats amb cal Bodro de Gallicant. Joan Prats, al recull onomàstic d'Arbolí, anota cal Bodro, el bosc, la petxina [una font], i l'era del Bodro. També és cognom abundant a Cornudella de Montsant, documentat allí l'any 1648. *OnCat*, III, 42b17, s.v. Bodro, coll del –, a Siurana, no s'adona que Bodro és un antropònim i relaciona Bodro, topònim, amb 'arboç'. Quan, allí mateix, pensa en un antropònim, se'n va al valencià *Bodria* i d'ací cap a l'àrab, passa per Algèria, Egipte, el Líban, i es perd.

Renoms

Una paraula poc habitual és **Cotxó**, precedida per article personal al collet de l'Artiga d'en Cotxó, en territori del mas de Morenet, i en uns documents de la primera meitat del segle XX (Registre de la Propietat, de Reus, secció de la Mussara) en els quals s'anomena la partida de terra «Single de Cuchó», equivalent a mas de Morenet.

A Capafonts, segons Albert Manent, hi ha cal Cutxó. Podria ser que hi hagués una relació familiar entre els portadors del renom a la Mussara i els de Capafonts. Hem trobat el *DCVB* i *DECat*, que coincideixen a donar-li el mateix significat, amb paraules diferents: 'genitals de la dona (Fraga, Camp de Tarragona)', el primer, i 'vulva, mot vulgar tarragoní i fragatí, de l'àr. hispànic i algerí ...', el segon. És, doncs, un renom de tipus obscè.

Fatxera devia ser un renom que hem sentit precedit de l'article personal a l'*artiga d'en Fatxera*, damunt el camí dels Masos, entre el mas de Somí i el de Canet. No hem vist aquesta paraula enlloc més. Que estigués relacionada amb «fatxa» no sembla possible perquè aquesta manera de dir ni devia existir encara en aquella època o, si més no, no s'havia popularitzat. Potser tenia alguna cosa a veure amb «fatxenda»; però això és una ocurrència sense cap base. Queda, doncs, com una incògnita.

Un altre renom que trobo singular és **Manró**, un mas de la Cingla, a ponent del barranc de la Vall d'en Bassa. Surt en un document molt tardà, del 1913. El renom també havia deixat rastre a Arbolí, al pla i als horts del Manró, que són cap a l'extrem de ponent d'aquell terme. No sabem a qui s'aplicava, ni si a la Mussara va procedir d'Arbolí, o a la inversa, o si no tenia res veure el d'un terme i el de l'altre. Sabem que Manró és equivalent a 'crostó, tros de pa'. I *DECat*. V, 430b54, concreta més: «d'origen gitano».

El renom **Paisan** forma part del conjunt coll de les *Puntes del Paisan*, que és a la frontera amb el terme d'Arbolí. Joan Prats, al recull de noms d'Arbolí, no anomena aquest coll, però aporta el renom Paisan en documents del 1774, el 1809 i el 1844. Curiosament, el segon d'aquests documents escriu *Paysan*, o sigui la forma francesa de 'paisà'. Que inicialment Paisan fos un gal·licisme no ho podem demostrar, però ho podem proposar com a hipòtesi.

Encara podríem parlar del renom **Pistol**, no per castellanisme, sinó per raresa. A nosaltres, a l'Albert i a mi, aquest nom ens sona familiar, de tant de sentir-lo. El Pistol m'havia acompanyat pel terme diverses vegades i una de les filles em volia fer agafar per la Guàrdia Civil perquè tenia por que no li prengués el pare amb males intencions. No havien passat gaires anys dels Patacons, uns delinqüents que havien rodat pel terme. El Dr. Moreu-Rey col·loca el renom, trobat a Espolla (Alt Empordà), al grup dels que se singularitzen pel caràcter, entre «els calents», i parla d'un gos, que coneixien per Pistol, que corria sempre darrere les gosses. *DECat*, VI, 559a5, diu que «pistolel és nom d'una espècie de barrina, en el Pallars, a Segarra i altres comarques, anomenada així pel soroll detonant que mou, d'on després a Mallorca *pistol*, id., derivat regressiu d'aquell». El *DCVB* parla de «Barrina grossa, per fer forats a peces gruixudes. I de forat fet en una roca per posar-hi un explosiu i trencarla. (Mall., Men.)». Tot això és el que hem pogut saber a l'entorn de Pistol. Poca cosa perquè ens permeti deduir per quina raó a la Mussara es parla de la cingla, de la font i del mas del Pistol, documentalment molt tardà, del 1911, però sens dubte de creació molt més antiga.

També resulta sense sentit immediat el substantiu **Somí**, del mas i la font de, o del, Somí. Així és com ho escriu la *Guia* de les muntanyes de Prades d'Iglésies-Santasusagna, de l'any 1929, i com ho ha continuat escrivint tothom, o sigui gairebé ningú més. Però un es pot preguntar si no s'hauria d'ortografiar Sumí, amb *-u-*. Tret d'aquella guia i de la de 1960, i del meu recull de noms de la Mussara, no he trobat ningú més, ni cap enciclopèdia ni el *DCVB*. ni l'*OnCat*, que en parli. Doncs, continuem

sense poder oferir cap pista que condueixi al coneixement de la procedència d'aquest renom, per nosaltres familiar, amb què es designava un mas de la Cingla, vora d'allà on el camí dels Masos s'encreua amb el dels Garrigots, i de la font, que era un toll d'aigua excel·lent que hi neix en abundància.

Llocs

A la Mussara, a més de molts cingles, hi ha alguns **Cinglalls**: de l'Agostenc, dels Cirers, etc. En un cingle, són unes faixes superiors que formen un conjunt successiu d'escalons irregulars, llargs, estrets i no gaire alts, cadascun per si, entre els quals és possible de transitar, però no de conrear. A vegades també es troben en els punts convexos superiors de les grans muralles. És un substantiu no recollit en cap de les obres lexicogràfiques que tenim a l'abast. El nostre amic Miquel S. Jassans em diu que a Alforja també s'anomena així aquesta particularitat d'una part d'un cingle.

Ens preguntem què descarregaven, si res descarregaven, al barranc i la font dels **Descarregadors**. Hem vist la font amb aquest nom en un document de l'any 1644. El barranc, que té la font al seu fons, comença al coll de les Pinedes i s'encamina cap a ponent fins que canvia de nom i es passa a dir del Cintet. Potser per allí arribava un camí de carro i hi carregaven fusta o llenya. Però el nom expressa l'acció contrària, i per això se'ns manté l'interrogant.

Encens, del barranc i el bosc de l'Encens, fa pensar en el perfum amb què el temple s'impregna en certes cerimònies. Però deu ser més raonable suposar que el nom li va venir d'una herba, potser el donzell, que té encens per sinònim. O d'un altre sinònim conegut per espígol dentat. Ara ja no queda ningú del país capaç d'aclarir quina va ser l'herba que va donar nom al barranc que s'inicia amb les primeres aigües dels collers de sota el mas del Camaprim i al bosc que també es coneix per bosc del Pataca.

També se'ns presenta opac el significa de l'**Englina**, que es repeteix per designar la cova, la font, els prats i la rasa de l'Englina, uns llocs que són cap a ponent del terme, pròxims a la frontera amb terres de la Febró. Jo vaig sentir la segona síl·laba amb consonant velar oclusiva sonora, mentre que Manent va anotar la coma de l'Enclina, també per aquella banda, i va interpretar el so com si fos sord. Probablement que ell ho va sentir millor, o el seu informant ho va pronunciar millor. Ni ell ni jo no vam trobar cap document que aportés la forma gràfica del nom. He dit que la seva versió devia ser millor perquè Enclina té un cert sentit topogràfic, equivalent a 'inclinat', mentre que Englina només podria ser la forma femenina de l'antropònim Englí < Anglí, un cognom que ni ell a la Febró ni jo a la Mussara no hem trobat. Discrepàncies així no constitueixen una raresa i és bo de comentar-les quan es descobreixen.

Ninyola, de la cova *Ninyola*, m'havia preocupat fins que vaig pensar que el nom li devia haver deixat algú procedent de Linyola, amb la seva variant fonètica Ninyola, un municipi de la plana d'Urgell. La cova ja tenia aquest nom a mitjan segle XIX, quan consta com a Nyinyola en un *Apeo* del terme de la Febró. Algú d'aquella procedència urgellenca s'hi devia haver instal·lat per dedicar-s'hi a feines del bosc, que per allí és abundant, o amb alguna altra finalitat, potser refugiar-s'hi d'un perill, d'una persecució, i hi va empeltar el nom. Això és una hipòtesi no fonamentada, és cert; com totes les hipòtesis. Una curiositat onomàstica és el **Trinco-Trinco**, un clot

dels Motllats, poc desnivellat i generalment eixut. És la continuació en avall del clot del Forn de la Calç, passa pel peu de la cova Ninyola i entra al terme de la Febró. És el bell inici d'allò que més enllà serà el riu de Siurana. No hem arribat a desentrellar què pot voler significar o a partir de què es va crear el nom. Després d'haver-hi pensat moltes vegades, continua quedant-nos com un misteri. Potser ara que ho donem a conèixer entre entesos en aquestes matèries, algú ens podrà aportar alguna clarícia, o alguna hipòtesi.

Una restitució ortogràfica

Estàvem acostumats a veure escrit *Agustenc* i fins i tot *Agustençh*, en documents des de l'any 1716 fins a mitjan segle XX, i també tal com ho escrivien els propietaris del cognom. Ells hi tenen tot el dret, mentre no decideixin de regularitzar-ne l'ortografia. Però nosaltres no ens sentim obligats a respectar una aberració a partir del moment que ens adonem que el cognom és un adjectiu derivat del substantiu agost, el nom del mes. Inicialment, es devia aplicar **Agostenc** per renom al nadó vingut al món aquell mes; després, va seguir el procés de tots els renoms medievals i va passar a llinatge. Ja fa algun temps que l'adjectiu consta als diccionaris: 'pertanyent al mes d'agost', per definició.

Una hipòtesi històrica

El capdamunt de la pujada que fa la carretera de Prades poc abans d'entrar als Motllats és conegut per la creu de **Noguers**. No hi ha cap creu ni record que hi hagués estat, però no es pot posar en dubte que n'hi va haver una que recordava una desgràcia. La *Guia* d'Iglésies-Santasusagna, de l'any 1929, diu que recordava un assassinat. Podria ser. Només hem trobat constància del cognom Noguers l'any 1789 quan Anton Noguers, junt amb la seva dona, Vicenta Maidéu, va apadrinar una criatura. Era un pastor. Tant podria ser que l'haguessin assassinat com que l'hagués ferit un llamp o que l'hagués atacat un llop. La seva defunció sobtada devia commoure i va donar lloc a la instal·lació d'una creu. És llàstima que una guia itinerària recent hagi adulterat el nom i hagi escrit «dels noguers», una espifiada que desfigura la història i el paisatge.

Una alteració de la manera de dir

Acabaré comentant un cas d'anaptixi, que el 1963 em va passar per alt i vaig anotar *el racó de la Paleta*, sense fer-hi cap comentari. Es tracta d'un allargament del substantiu *Pleta* amb l'afegit d'una -a- paràsita entre les dues primeres consonants. És un nom absolutament raonable, als Motllats, on hi havia hagut bestiar. També es parlava de la *pleta* (ara sense adulteració) de *cal Gravat*. Era un recer assolellat sota el Xalet, on, a l'hivern, si feia un dia clar, es trobaven dones que hi anaven a cosir i vellets a matar el temps. Ací *pleta* era usat en un sentit metafòric.

Preteuc que aquests lleugers comentaris a una trentena de noms distingits de la Mussara serveixin d'homenatge a l'amic Albert Manent, per tantes coses entranyables que ens han unit d'ençà que ens vam conèixer, que deu fer cap a seixanta anys, o algun més.